

پژوهشی برای معرفی جلد اول گلچین اسکندر سلطان ۵۸۱۳ ق. متعلق به بنیاد گلبنکیان لیسبن پرتغال*

سید ابوتراب احمد پناه^۱، شیرین نظری زاده دهکردی^{۲*}

^۱استادیار گروه گرافیک، دانشکده هنر، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.
^۲کارشناس ارشد ارتباط تصویری، دانشکده هنر، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.
(تاریخ دریافت مقاله: ۹۵/۱/۳۱، تاریخ پذیرش نهایی: ۹۵/۸/۹)

چکیده

آثار متعددی در طول تاریخ در مکاتب هنری ایران پدید آمد که قسمت عمده این آثار در قالب کتب و گلچین ادبی می باشند. برخی از نفیس ترین این نسخ بنا به دلایل متفاوت از ایران خارج شده و در موزه ها و بنیادهای هنری دیگر کشورها نگهداری می گردند که همین امر باعث گردیده کمتر این آثار مورد پژوهش و مطالعه محققان داخلی قرار گیرند. هدف از نگارش این مقاله، معرفی و بررسی جلد اول گلچین اسکندر سلطان ۵۸۱۳ ق است که با رویکردی تحلیلی - توصیفی به جستجوی صفات و ویژگی های تصویری آن می پردازد. گلچین اسکندر سلطان که امروزه در موزه بنیاد گلبنکیان در لیسبن پرتغال نگهداری می شود، در سال ۵۸۱۳ ق در دو جلد به دستور اسکندر سلطان در زمان تیموریان نگاشته شده است. کاتب آن محمود بن مرتضی الحسنی هست. جلد اول این نسخه دارای بیست و سه نگاره و شامل اشعار شاعرانی نظیر: نظامی گنجوی، مولانای رومی و عطار نیشابوری می باشد. گلچین از دو قسمت حاشیه نویسی و متن مرکزی تشکیل شده است. کادربندی مثنوی کوچکی در اطراف کتاب برای تزئین ترسیم شده است. درون این مثنوی های کوچک نقوش حیوانات و گل ها و انواع اسلیمی ها کشیده شده است. فضای حاکم بر نگاره ها فضای روایتگری می باشد.

واژه های کلیدی

مکتب شیراز، گلچین ادبی، اسکندر سلطان، نسخه خطی.

^۱ این مقاله برگرفته از پایان نامه کارشناسی ارشد نگارنده دوم تحت عنوان: 'بررسی نگاره های گلچین اسکندر سلطان ۵۸۱۳ ق' می باشد که به راهنمایی نگارنده اول و مشاوره جناب آقای دکتر محمد خزائی در دانشکده هنر دانشگاه تربیت مدرس صورت پذیرفته است.
^۲ نویسنده مسئول: تلفن: ۰۹۱۲۰۷۱۲۱۵۲، نمابر: ۰۲۱-۸۸۰۰۸۰۹۰، E-mail: shirin.nazarizadeh@modares.ac.ir

مقدمه

نظر پرداخت تزیینات و بیش از هر چیز با کیفیت نگاره‌های موجود در کتاب برآورده می‌شود. جهان و مضامین ادبی در نقاشی، به صورت اراده‌ی دگرگون شده هنرمند، در پرتو قوانین هماهنگ تجسم می‌یابد. آژند، مکتب نگارگری شیراز را ام‌المکاتب ایران در قلمرو کتاب‌آرایی می‌داند. با این وجود مکتب نگارگری شیراز علی‌الخصوص گلچین‌های ادبی، تاکنون آن‌طور که باید مورد ارزیابی شایسته شأنش قرار نگرفته است. در زمان تیموریان در دوره حکومت اسکندر سلطان - حاکم شیراز -، چندین گلچین اشعار تهیه گردید که این خود نشان از اهمیت و جایگاه این نوع اثر هنری دارد. کارستان هنری اسکندر سلطان در عرض یک دهه بسیار درخشان بود. مهم‌ترین ویژگی نسخه‌پردازی زمان او، حمایت از گلچین‌سازی متون ادبی و علمی بوده است. نسخه خطی گلچین ۸۱۳ ه.ق، از جمله نسخی می‌باشد که در دو جلد در زمان تیموریان و به دستور اسکندر سلطان حاکم هندوستان شیراز نگاشته و مصور شده است. متأسفانه بررسی و تحلیل گلچین‌های ادبی به خصوص آثار مربوط به مکتب شیراز، کمتر مورد توجه هنرشناسان قرار گرفته و همین امر است که مطالعه عمیق بر روی این نگاره‌ها را ضروری می‌نماید. نگارندگان، با مکاتبه با بنیاد گلبنکیان پرتغال، موفق به دریافت تصاویر صفحات گلچین گردید. در این مقاله به معرفی جلد اول این گلچین پرداخته شده است.

نظام حکومتی ایران، نوعی هنرپروری متمرکز در دربار را پدید آورد. دست‌کم تا همین اواخر، شاهان و شاهزادگان، مهم‌ترین سفارش‌دهندگان آثار هنری و نافذترین حامیان هنرمند بوده‌اند. در این راستا، کارگاه‌های کتاب‌نگاری درباری در مراکز حکومتی احداث گردید و هنرمندان زبده در این مکان‌ها گرد هم آمدند. شهر شیراز در دوران حمله مغولان به ایران یکی از معدود شهرهایی بود که از هجوم بیگانگان در امان ماند که این خود کمک بزرگی به حفظ و در امان بودن فرهنگ و هنر ثابت ایرانی - اسلامی از دست بیگانگان بود. "ابوبکر برادر خود سعد را برای بزرگداشت ایلخان به دربار وی فرستاد و سعد از هلاک‌وخان لقب مغولی «قتل‌خان» گرفت، این بهایی بود ارزان برای نجات مرکز حیات فرهنگی کشور ایران آن‌هم در روزگاری که کم مانده بود آن‌همه سوابق فرهنگی دیرین این کشور و هر آنچه بدان وابسته بود به کلی در هم پیچیده شود" (جوادی، ۱۳۸۷، ۱۶). گلچین‌سازی متون ادبی و علمی یکی از علایق پادشاهان در ادوار گذشته می‌باشد. اضافه کردن نگاره‌هایی مرتبط با مضامین کتاب، به هر چه نفیس‌تر کردن این نسخ کمک شایانی می‌نمود. نقاشان ماهواره با الهام از کلام شاعران و عارفان سترگ، راه به عالم مقصود برده و بدیع‌ترین معانی حکمی و احساسی را به مدد استعارات و نمادهای هنری به خط و رنگ مبدل ساخته‌اند. ارزش نسخه‌های خطی از

گلچین ادبی

اسکندر سلطان

اسکندر سلطان فرزند عمر شیخ بن تیمور در حوالی سال ۷۸۶ ه.ق چشم به جهان گشود. وی در کنار پدرش عمر شیخ و جدش تیمور بزرگ شد و در اردوکشی‌ها شرکت کرد. از آثار بازمانده از دوره اسکندر سلطان پیداست که حمایت او از هنر کتاب‌آرایی آن‌هم در محدوده چهار سال بسیار درخشان بوده است. گلچین‌سازی در کتابخانه او به اوج کمال خود رسید.

"اسکندر سلطان به تعبیر دولت‌شاه سمرقندی در شیوه مکارم اخلاق و مردانگی و کرم، گوی سبقت را از اقران ربوده بود و شاهزاده‌ای خوش مشرب و خوش طبع و اهل معاشرت بود. او دوست‌دار علما و فضلا و شعرا بود و آنها را در دربار خود جمع می‌کرد. خود او نیز طبع شعر داشت. میرعلیشیر نوایی او را در کتاب مجالس النفاثات سلطان اسکندر شیرازی می‌نامد و یک شعر ترکی به او نسبت می‌دهد. گرایش و رویکرد اسکندر سلطان به عالم هنر با درخشندگی بیشتری جلوه کرد. او در مدت کوتاهی که حکومت شیراز و اصفهان را داشت به ساخت و پرداخت عمارات گوناگون دست زد. در اصفهان میدان نقش جهان و نیز چهارباغ را پیش از صفویان طرح افکند" (آژند،

آثار فاخر ادبی در ایران بشمارند و آوازه شاعران و داستان‌سرایان ایرانی در سرتاسر جهان پیچیده است. علاقه ایرانیان به ادبیات، دلیل محکمی برای به تصویر درآمدن آثار شاعران بزرگ است. در فرهنگ ما ایرانیان، آثار ادبی بی‌شماری است که دارای مطالب مورد توجه و استقبال و آفری می‌باشند؛ آثاری چون قصص، حکایات رباعیات و اشعار که برخی از این مطالب در طول تاریخ دست‌چین گردیده و در کنار هم گردآمده است. گلچین ادبی که در واقع به نام جُنگ ادبی مشهور می‌باشد، نسخی از این دست هستند. با رجوع به جلد یکم دانشنامه ادب فارسی که واژگان ادبی آسیای مرکزی را دربرمی‌گیرد، به این مطلب در مورد جُنگ که نام اصلی گلچین می‌باشد، برمی‌خوریم.

جُنگ: مجموعه‌ای است از مطالب به‌ویژه اشعاری، که با سلیقه و همت یک یا چند نفر گردآوری شده باشد. جُنگ احتمالاً واژه‌ای چینی (یا هندی) و سفینه لغتی عربی است و هر دو به معنی کشتی‌اند. علت این نام‌گذاری، قطع دراز این مجموعه‌هاست و از همین رو آنها را بیاض (به معنای دفتری که از طول باز می‌شود) نیز نامیده‌اند و همچنین نام‌های جریده، خرقة، دستور و کَشکول بر آن نهاده‌اند. مونس‌الاحرار بدر جاجرمی کهن‌ترین این جُنگ‌ها و بیاض صائب تبریزی از مشهورترین آنها است (انوشه، ۱۳۷۵، ۱۳۹).

مخزن الاسرار آورده شده و در ختم آن بخش با سرانجام مخصوص خود مخزن الاسرار استفاده شده است.

"در بیان شیوه تغزلی در ادب و نقاشی ایرانی، می‌توان اشاره به تصاویری کرد که از روی نسخه‌هایی مانند خمسه‌ی نظامی و پس از او شاعرانی مانند عطار، حافظ، جامی و ده‌ها شاعر دیگر نام برد. این شاعران، داستان‌هایی را در غالب درس‌هایی اخلاقی یا صوفیانه با خلاقیت تصویری بالا بیان می‌کردند" (مقدم اشرفی، ۱۳۶۷، ۳۲).

برخی از نگاره‌های این گلچین درباره افسانه‌های ایرانی هستند و در آنها عشق نقاش به منظره‌پردازی کاملاً پیداست. پیکره‌ها شکوه زیادی دارند، طوری که گاهی کل صفحه را تحت الشعاع قرار داده‌اند. وجود تصویر ریزنقش از خصوصیات این نسخه است یعنی در درون تزیینات مثلثی شکل، تصاویر ریزنقش حیوانات مثل خرگوش، غزال و پرندگان (مرغابی در حال پرواز) و ابرها قرار گرفته‌اند. برخی از صفحات در بردارنده اسلیمی‌های غنی است. "به کارگیری طلا و نقره در این گلچین به حد اشباع صورت گرفته است. در نگاره‌های آن می‌توان آمیزه‌ای از خام‌کاری پیشین نگارگری شیراز و طراحی توانمند مکتب تبریز دوره آل جلاپیرا مشاهده کرد. نگاره‌های این گلچین، پختگی نگارگری مکتب شیراز را نشان می‌دهد. قطع این گلچین نسبتاً بزرگ و اندازه برگ‌ها ۱۵ × ۲۴/۲۴ سانتی‌متر است" (آزند، ۱۳۸۷، ۱۹۹).

این نسخه دارای صفحات مصور فراوانی می‌باشد که برخی از این نگاره‌ها در کانون صفحه و برخی دیگر در حاشیه صفحه تصویر شده‌اند. ترکیب بندی‌های زیبا و بادرایت این نسخه، به زیبایی کار نهایی کمک شایانی نموده است. اغلب فضا سازی‌ها به گونه‌ای است که فعالیت‌هایی را در دامن طبیعت ارائه می‌کند.

"اندام کشیده و بازتاب تغزلی طبیعت در نگاره‌ها، یادآور شیوه جلاپیریان است، ولی آسمان‌های لاجوردی به همراه ستارگان طلایی و تپه‌های اسفنجی «بافت» پیش‌درآمد نگاره‌های درخشان دوره تیموری سال‌های ۸۳۳ و ۸۴۳ ه. ق. است" (کن بای، ۱۳۸۹، ۵۵).

معمولاً زمینه کار تپه‌ای با رنگ آمیزی یکنواخت و پوشیده از گیاهان و علف‌هاست. رأس تپه با نواری تیره‌تر از رنگ اصلی آن متمایز می‌شود و پیچ‌وتاب آن با خطوط مشخصی نمایان است. تپه، بخش اعظم مینیاتور را به خود اختصاص می‌دهد و تنها در قسمت بالایی، نواری از آسمان پیداست. وجود تصاویر کوچک در مرکز و کنار هر صفحه با رنگ آبی کمرنگ و قرمز کمرنگ و اندکی طلا از خصوصیات اصل این نسخه می‌باشد. در این نسخه بیشتر خرگوش، آهو و پرند (بخصوص مرغابی در حال پرواز و استراحت) به چشم می‌خورند که با سبک چینی هستند و پس از استیلای مغولان بر ایران به نگارگری ایرانی آورده شده‌اند.

"آنچه مسلم است این است که اسکندر سلطان اهل تصوف بوده و از صوفی‌گری پیروی می‌کرده است و هیچ تعجبی ندارد که این طراحی‌ها نسبت به زندگی طبیعی، احساسی عمیق به وجود می‌آورد. این احساس عمیق نیز در بهترین مینیاتورهای این

۱۳۸۷، ۱۶۷-۱۶۸).

اسکندر سلطان، مجذوب قانون اسلام و الهیات بود. او یکی از کوشاترین حامیان نسخ خطی سده‌ی نهم هجری قمری ایران بوده است. تاکنون بیش از هفده نسخه کامل یا پراکنده بر اساس گواهی مستند، به او نسبت داده شده است.

"طبق گفته‌های لنتزو لوری دست‌کم او در دو موقعیت، پرسش‌های مکتوب درباره‌ی ماهیت عشق، فرشتگان، شیطان، معراج پیامبر و اصول شیعه و سنی برای کارشناسان الهیات فرستاد. اسکندر سلطان، پس از آن که از قدرت معزول شد، زندگی ریاضت‌گونه‌ای را در پیش گرفت و برای ماه‌ها خود را وقف زیارتگاه امام‌زاده سهل علی، (نزدیک اصفهان) نمود. بازلی گری و برخی دیگر از منابع مکتوب نیز معتقدند که اسکندر سلطان شیعه‌ای حقیقی بوده است" (شایسته فر، ۱۳۸۴، ۸۶). از آثار بازمانده منتسب به این شاهزاده هنرپرور، چندین گلچین اشعار و جُنگ ادبی، چندین زیج نامه، دره‌التاج لغزه‌الدباج، کتاب ولادت اسکندر را می‌توان برشمرد.

گلچین اسکندر سلطان

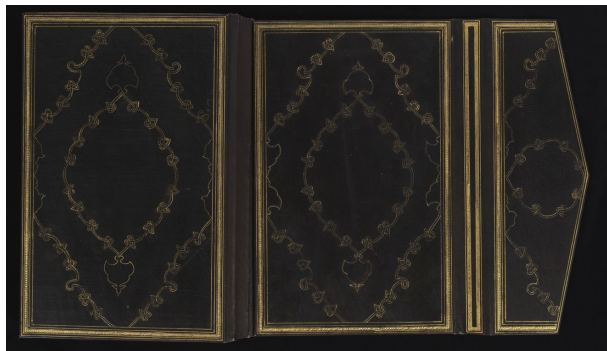
گلچین اسکندر سلطان ۸۱۳ ه. ق. که نسخه مورد پژوهش ما می‌باشد، گلچینی ادبی از سی و چهار اثر متفاوت در شعر و نثر امروزه در بنیاد گالوست گلبنکیان در لیسبن پرتغال قرار دارد. این گلچین در بردارنده ۳۴ نگاره و ۴۴۴ برگ در ۲ جلد می‌باشد. قطع این گلچین نسبتاً بزرگ و اندازه برگ‌ها ۱۵ × ۲۴/۲۴ سانتی‌متر است. "این نسخه توسط محمود الحسنی و حسن الحفیظ در شهر شیراز به رشته تحریر درآمده است تصاویر این نسخه‌ی خطی، شاهکار دوران است و بی‌تردید در زمان تیموریان، تحت سرپرستی شخص اسکندر سلطان تعبیه شده است" (شایسته فر، ۱۳۸۴، ۲۳).

جلد اول گلچین از اشعار شاعران نامدار پارسی می‌باشد. در گلچین کاتب نام اثر را برگزیده ذکر نموده است و دلیل گردآوری و تولید این اثر را بر جای گذاشتن اثر ادبی و تاریخی معاصر خود، برای مردمانی که در ادوار بعدی ممکن بود به آن کتاب دست پیدا کنند، برای کسب معرفت و آگاهی از چگونگی حکومت اسکندر سلطان ذکر نموده است.

جلد اول این اثر که تماماً به نظم می‌باشد، از دو قسمت متن و حاشیه تشکیل شده است. ابیات برگزیده‌ای از اشعار شاعران نامی چون نظامی، عطار نیشابوری، جلال الدین مولانا‌ی رومی، مولانا جمال الدین سلیمان و سعدی در آن گردآوری شده است. با توجه به مطالعه اشعار، این طور به نظر می‌رسد که بیشتر ابیات آموزنده و معنوی مدنظر بوده‌اند و حتی اگر در باب عشق نیز سخن گفته شده، سعی بر آن بوده که قسمت آموزنده آن در این کتاب آورده شود. گلچین در هر بخش شامل سرآغاز و سرانجام مخصوص به خود می‌باشد بدین گونه که اگر قسمتی به مخزن الاسرار اختصاص داده شده است، در آغاز آن بخش سرآغازی از همان

رعایت گردیده بطوریکه برای خواندن اشعار نه به صورت ستونی و عمودی بلکه به ترتیب افقی و خطی باید پیش رفت.

"این اسلوب نقاشی ما را با نحوه‌ی تصویرسازی کتاب‌های فارسی به طور اعم آشنا می‌کند، ضمن آنکه نشان می‌دهد، چگونه ویژگی‌های پیشینه تاریخی نقاشی ایرانی موجود خصایصی منحصر به فرد چون رنگ‌های جالب، ماده زایی از فرهنگ، تجدید احساسات، تجدید خاطرات ظریف و ترکیبی

تصویر ۱- جلد گلچین اسکندرسلطان ۵۸۱۳ ه. ق. بنیاد گلبنکیان پرتغال.

تصویر ۲- صفحه آغازین گلچین اسکندرسلطان ۵۸۱۳ ه. ق. بنیاد گلبنکیان پرتغال.

مجله کوچک نظیر تابلوی «تماشا کردن مجنون جنگ دو قبیله را» و تابلوی «مجنون و حیوانات» به چشم می‌خورد. حتی حالتی بیشتر رمانتیک در تابلوی «ملاقات اسکندر و زاهد» کاملاً مشاهده می‌شود. برخی از نگاره‌ها دارای کمپوزیسیون دو صفحه‌ای بوده و اصیل‌ترین مینیاتورها هستند. در اینجا رنگ به نهایت پیشرفت خود رسیده است و رنگ‌های مختلف طلا با دست و دل بازی در آنها مصرف شده است و در نتیجه از کتاب‌های دوره جلاریان بسیار غنی‌تر است. گاهی احساس می‌شود که به خاطر غنی بودن رنگ، چیزهای زیاد دیگری قربانی شده و همین عمل، مینیاتور را همان طور که در تابلوی دستگیری دارا مشاهده می‌شود، به طرف نقش و نگاری صرف و بدن احساس کشانده است. در هیچ کتاب دیگری منظره با چنین خلوصی کشیده نشده است. مینیاتورهایی که دو صفحه را در کنار هم در برمی‌گیرد، در کتاب‌های خطی ایران کمیاب هستند و فقط در صفحات اول کتاب موضوعاتی تکراری مانند شکار، مهمانی است که دو صفحه‌ای می‌باشند. ولی در کتاب‌های خطی اوایل دوران تیموری این نوع تصاویر به طور مکرر مشاهده می‌شود" (گری، ۱۳۸۵، ۴۵).

نگاره‌های این گلچین، پختگی نگارگری مکتب شیراز را نشان می‌دهد. گفتنی است که بیشتر ترکیب‌بندی‌های این گلچین بعدها به صورت الگویی برای هنرمندان مکتب نگارگری هرات درآمد.

بررسی صفحه‌آرایی و مشخصات ظاهری گلچین اسکندر سلطان

جلد گلچین در داخل به رنگ قرمز و در بیرون به رنگ قهوه‌ای سوخته می‌باشد. بر روی جلد، طرح لوزی با نقوشی دوار به رنگ طلایی درون حاشیه‌ای طلایی رنگ نقش بسته است (تصویر ۱).

در جلد اول این گلچین، تذهیب با نقوش اسلیمی و شمشه‌ای در وسط آن با رنگ‌های طلایی و لاجوردی و گل‌های کوچک قرمز نقش شده است. در بالا و پایین صفحات در کادر مستطیلی پوشیده از نقوش اسلیمی، با زمینه لاجوردی جملات و ابیاتی نوشته شده است. در حاشیه این صفحات در میان دایره‌های تزئینی کوچک، فهرست مطالب کتاب جای گرفته است. رنگ غالب در این صفحات رنگ طلا می‌باشد (تصویر ۲).

کتاب در آغاز با حمد و ستایش خداوند متعال شروع گردیده و این روال در آغاز همه فصل‌های کتاب با مدح حضرت ختمی مرتبت و امامان شیعه ادامه یافته است.

در آخر فصل‌ها، اشعاری در باب پند و نصیحت آورده شده است. در صفحاتی که فصل جدیدی شروع می‌گردد، عنوان فصل جدید در میان کادری با نقوش اسلیمی به رنگ طلایی نوشته شده است. صفحه‌آرایی و نحوه چیدمان مطالب در جلد اول که تماماً شعر می‌باشد، در حاشیه به صورت مورب با عنوان‌هایی در کادر طلایی مورب می‌باشد و در متن مرکزی به صورت افقی در کادرها و جدول‌کشی عمودی می‌باشد. اما این اصول فقط در جدول بندی

تصویر ۵- نقوش تزئینی حاشیه صفحات گلچین اسکندر سلطان ۸۱۳ ه. ق.، بنیاد گلبنکیان پرتغال.

توآمان از رزم و بزم شده است. خصایص نقاشی ایران، حالتی از زیبایی‌شناسی مرتبط با شعر و عرفان فارسی را در بیننده ایجاد می‌کند" (گرابار، ۱۳۸۴، ۱۹).

صفحات کتاب تماماً شامل کادربندی و جدول‌کشی‌های طلایی برای حاشیه، عنوان، متن و نگاره‌ها می‌باشد. ستون‌های عمودی غالباً حدود ۵ ردیف می‌باشد که با اختصاص دادن فضای صفحه به نگاره، تعداد این ستون‌ها به فراخور صفحه بین ۴ تا ۶ ردیف می‌باشد (تصویر ۳).

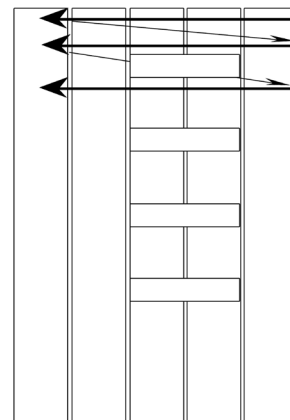
عنوان با کادرهای طلایی و خط طلایی در صفحات جای گرفته و فضای طولی دو ستون را به خود اختصاص داده است. در برخی از صفحات، بیش از پنج تیتیر تعبیه شده است. برای نوشتن متن از مُرکب سیاه استفاده شده است و عنوان‌ها تماماً با رنگ طلایی و در برخی از آنها با دورگیری سیاه می‌باشند. در برخی از صفحات در متن کلماتی با رنگ قرمز نوشته شده است.

نکته قابل توجه، در نظر گرفتن مثلثی کوچک در اطراف صفحات کتاب برای تزیین می‌باشد. در درون این مثلث‌های کوچک که با کادر طلایی مشخص شده‌اند، نقوش حیوانات و گل‌ها و انواع اسلیمی‌ها با مهارت زیاد کشیده شده است که با رنگ‌های آبی و قرمز کمرنگ و ملایم رنگ‌آمیزی شده‌اند. نقوش حیوانات شامل آهو، مرغابی در حال شنا و پرواز، انواع پرندگان کوچک، خرگوش، سرشیر می‌باشد (تصویر ۵).

نگاره‌ها به صورت عمودی در کنار صفحه، نیم‌صفحه محصور شده در حاشیه نویسی، تمام صفحه و دو صفحه روبرو در گلچین تعبیه شده‌اند و از اصول خاصی برای چیدمان پیروی نمی‌کنند. در برخی صفحات نقوش گیاهی، حیوانی، اسلیمی در تذهیب تمام صفحه، شکوه و جلوه‌ای زیبا به کتاب بخشیده است. صفحات کتاب ابتدا جدول‌کشی شده و سپس متن و نگاره‌ها اضافه گردیده است. در اتمام فصل‌های کتاب، قبل از آغاز فصل بعدی، تذهیب‌های پرکار و باشکوه با نقوش هندسی و اسلیمی یا تلفیقی از هر دو به چشم می‌خورد (تصویر ۶). در برخی از فصول، تعداد نگاره‌ها بیشتر و در برخی از آنها فاقد نگاره می‌باشند.

تصویر ۶- تذهیب اتمام فصل صفحات کتاب گلچین اسکندر سلطان ۸۱۳ ه. ق.، بنیاد گلبنکیان پرتغال.

تصویر ۴- چیدمان مطالب در گلچین اسکندر سلطان.

تصویر ۳- نمونه صفحه جلد اول گلچین اسکندر سلطان شیراز ۸۱۳ ه. ق.، بنیاد گلبنکیان پرتغال.

نگاره‌های جلد اول گلچین اسکندر سلطان ۵۸۱۳ ق.

نگاره‌های این نسخه که برخی در ارتباط با متن حاشیه صفحات و برخی در ارتباط با متن مرکزی صفحات می‌باشد، محصول یکی از ریشه‌دارترین مکتب‌های نگارگری است. نگارگران و هنرمندان شیراز که در مقایسه با نگارگران تبریز و مراکز دیگر، بسیار کمتر تحت تأثیر هنر بیگانه قرار گرفتند، به تصویرکردن مضامین داستانی ادبیات ایران به گونه‌ای باشکوه پرداختند. قرینه‌سازی، رنگ‌های درخشان، افق رفیع در منظره‌ها، ابرهای پیچان، قلم‌گیری صخره‌ها به شکل دندان‌های از مشخصات بارز نقاشی‌های این گلچین به شمار می‌آیند. "افق‌های مرتفع و گرد با آسمان باریک جلوه یافته در میان دو تپه بلند، از ویژگی‌های بارز نگاره‌های مکتب شیراز است. به طوری که در نگارگری سده‌های بعد ایران هم آن را می‌توان مشاهده نمود" (کن بای، ۱۳۸۹، ۴۱).

فضای مشترک در همه نگاره‌ها، فضای روایتی است که به صورت پرداختن تصویر برای متن ادبی اما نه همه متن بلکه گوشه‌ای از آن آمده است. فضاپردازی‌های گلچین مورد نظر در یک سرزمین کوهستانی صورت گرفته و با صخره‌بندی‌ها و گل‌ها و درختان آرایش یافته است. در هر صحنه‌ای از نگاره‌های گلچین اسکندر سلطان، پیکر انسان قسمت اعظم تابلو را در برمی‌گیرد و عناصر دیگر در کمپوزیسیون تابع آن هستند و به عنوان تزیین به کار گرفته شده‌اند به صورتی که بقیه فضای تصویر را پر می‌کنند. استفاده غنی از رنگ طلایی به حالت شکوه و اشرافیت فضای

نگاره‌ها افزوده است. در برخی از نگاره‌ها قسمت‌های پوشانده شده با نقره تخریب گردیده است و به رنگ سیاه درآمده است. تصاویر در این گلچین در محاصره متن است و علاقه نقاش به منظره‌پردازی هویداست. پیکره‌ها شکوه زیادی دارند به گونه‌ای که گاه کل صفحه را تحت الشعاع قرار داده‌اند. نقوش تزیینی بر روی لباس بیشتر پیکره‌های موجود در نگاره‌ها به چشم می‌خورد و فضای حاکم بر نگاره‌ها فضایی چند مکانی و مسطح است که مضامین ادبی را به نمایش گذاشته است. استفاده از رنگ طلایی نشان از درباری بودن این سفارش دارد. صفحات کتاب اول جدول‌کشی شده و سپس متن و نگاره‌ها اضافه گردیده است. این نگاره‌ها در ادوار بعدی سرمشق هنرمندان برای نگارگری گلچین‌های دیگر بوده است. نگاره‌ها رویکرد و گرایش‌های مذهبی اسکندرسلطان را حکایت می‌کند. در جلد اول این گلچین همان‌طور که ذکر گردید ۲۳ مجلس، با اندازه‌های متفاوت در صفحات نقش بسته است که کاملاً با سبک و سیاق مکتب شیراز به تصویر درآمده‌اند و هر کدام راوی گوشه‌ای از اشعار کتاب هستند. نکته قابل توجه اندازه کادر نگاره‌ها و جایگذاری آنها در صفحات کتاب می‌باشد که در ذیل لیست تعداد نگاره‌های کتاب به همراه اندازه و موضوع نگاره ارائه گردیده است.

- نگاره شیخ سمعان و بت زیبارو. ۴*۱۱ سانتی‌متر (تصویر ۷).
- نگاره آمدن مرید خردمند در حلقه شیخ سمعان ۴*۱۳ سانتی‌متر.
- نگاره کشتن شیر به دست خسرو ۸*۱۳ سانتی‌متر (تصویر ۸).
- نگاره رفتن شیرین به بیستون در دیدار فرهاد ۷*۱۱

تصویر ۸- کشتن شیر به دست خسرو، گلچین اسکندر سلطان، بنیاد گلبنکیان پرتغال.

تصویر ۷- شیخ سمعان و بت زیبارو. گلچین اسکندر سلطان ۵۸۱۳ ق، بنیاد گلبنکیان پرتغال.

جدول ۱- نگاره‌های موجود در هر بخش جلد اول گلچین.

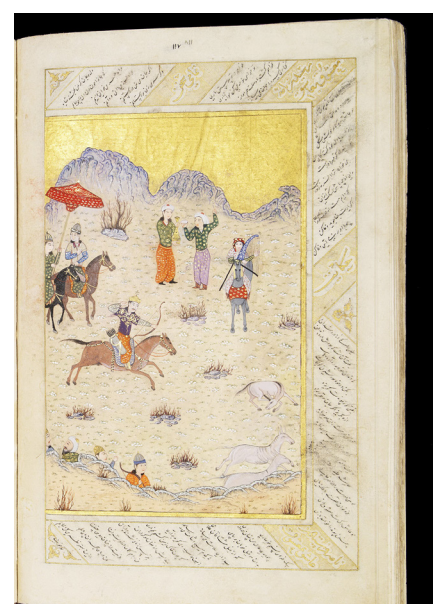
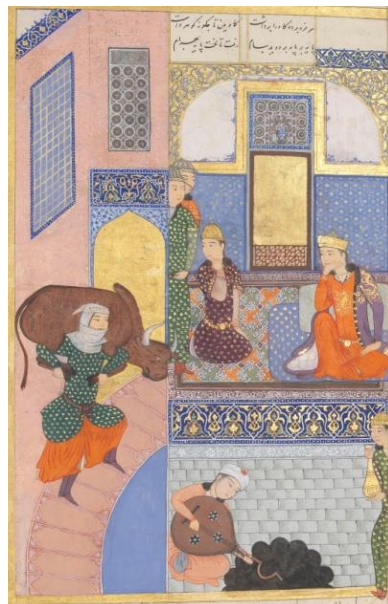
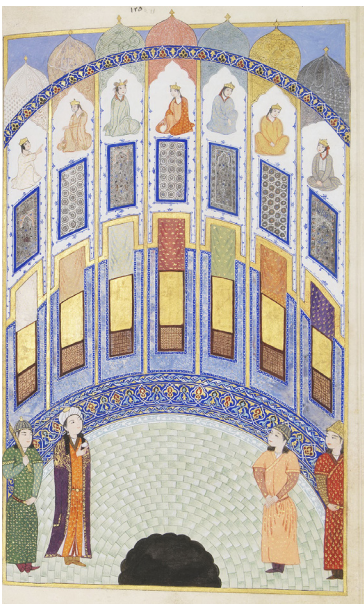
شماره	نام بخش	تعداد نگاره
۱	سراغاز	۳
۲	خسرو و شیرین	۴
۳	لیلی و مجنون	۵
۴	هفت پیکر	۵
۵	شرف نامه اسکندری	۴
۶	اقبال نامه اسکندری	۱
۷	گشتاسب نامه	۱
۸	کتاب ابکار الافکار	۱
۹	کتاب القصاید	۰
۱۰	غزلیات مولانا جمال الدین سلیمان	۰

- نگاره مجنون بر مزار لیلی ۱۱*۷ سانتی متر.
- نگاره تاج‌گذاری خسرو و انتظار زندانیان برای مرگ (تصویر ۹).
- نگاره آمدن شیرین به دنبال خسرو در شب ۱۱*۴ سانتی متر.
- نگاره تماشا کردن مجنون جنگ دو قبیله را ۱۱*۷ سانتی متر.
- نگاره مجنون در بیابان ۱۱*۸ سانتی متر.
- نگاره به سخن آمدن سنگ ریزه در دست ابو جهل ۱۳*۴ سانتی متر.
- نگاره زاری کردن مجنون در مرگ لیلی ۱۱*۷ سانتی متر.
- نگاره بهرام گور در شکارگاه ۱۱*۷ سانتی متر (تصویر ۱۱).
- نگاره بهرام گور و بدوش کشیدن گوساله توسط گل اندام ۱۱*۷ سانتی متر (تصویر ۱۲).
- نگاره طلب بخشش ۱۳*۴ سانتی متر.
- نگاره بهرام در کاخ هفت پیکر ۱۳*۸ سانتی متر (تصویر ۱۳).
- نگاره ماهان در میان دیوان و ددان ۱۱*۷ سانتی متر.

تصویر ۱۰- تاج‌گذاری خسرو و انتظار زندانیان برای مرگ، گلچین اسکندر سلطان ۸۱۳ ه. ق.، بنیاد گلبنکیان پرتغال.

تصویر ۹- رفتن شیرین به بیستون در دیدار فرهاد، گلچین اسکندر سلطان ۸۱۳ ه. ق.، بنیاد گلبنکیان پرتغال.

تصویر ۱۳- بهرام گور در کاخ هفت پیکر، گلچین اسکندر سلطان ۸۱۳ ه. ق.، بنیاد گلبنکیان پرتغال.

تصویر ۱۲- بدوش کشیدن گوساله توسط گل اندام (فتنه)، گلچین اسکندر سلطان ۸۱۳ ه. ق.، بنیاد گلبنکیان پرتغال.

تصویر ۱۱- بهرام گور در شکارگاه، تصویر گلچین اسکندر سلطان ۸۱۳ ه. ق.، بنیاد گلبنکیان پرتغال.

- نگاره اسارت دارا به دست اسکندر ۱۱*۷ سانتی متر.
- نگاره اسکندر و زاهد ۱۱*۷ سانتی متر.
- نگاره حکیم و جوان گل به دامن ۱۳*۴ سانتی متر.
- نگاره ازجان گذشتگی پاکو ۱۳*۴ سانتی متر.
- نگاره اسکندر و حوریان دریایی ۱۱*۷ سانتی متر.
- بازی چوگان گشتاسب با قیصر رومی ۱۳*۸ سانتی متر.
- بزم در کنار استخر ۱۱*۷ سانتی متر.

تصویر ۱۴- تذهیب در سرفصل کتاب،

گلچین اسکندر سلطان ۸۱۳ ه. ق.، بنیاد گلبنکیان پرتغال.

نتیجه

برخی دیگر در حاشیه صفحه تصویر شده‌اند. ترکیب بندی های زیبا و با درایت این نسخه، به زیبایی کار نهایی کمک شایانی نموده است. صفحات کتاب تماماً شامل کادربندی و جدول کشی های طلایی برای حاشیه، عنوان، متن و نگاره‌ها می باشد. ستون های عمودی غالباً حدود ۵ ردیف می باشد که با اختصاص دادن فضای صفحه به نگاره، تعداد این ستون ها فراخور صفحه بین ۴ تا ۶ ردیف می باشد. نکته قابل توجه، در نظر گرفتن کادرهای مثلثی کوچک در اطراف صفحات کتاب برای تزیین می باشد. در درون این مثلث های کوچک که با کادر طلایی مشخص شده‌اند، نقوش حیوانات و گل ها و انواع اسلیمی ها با مهارت زیاد کشیده شده است که بارنگ های آبی و قرمز کم رنگ و ملایم رنگ آمیزی شده‌اند. نقوش حیوانات شامل آهو، مرغابی در حال شنا و پرواز، انواع پرندگان کوچک، خرگوش، سرشیر می باشد. در انتها اطلاعات مربوط به تعداد بخش های جلد اول گلچین و نگاره های مربوط به هر بخش در غالب جدول ارائه گردیده است.

در زمان تیموریان در دوره حکومت اسکندرسلطان-حاکم شیراز-، چندین گلچین اشعار تهیه گردید که این خود نشان از اهمیت و جایگاه این نوع اثر هنری دارد. کارستان هنری اسکندر سلطان در عرض یک دهه بسیار درخشان بود. مهم ترین ویژگی نسخه پردازی زمان او، حمایت از گلچین سازی متون ادبی و علمی بوده است. جلد اول گلچین اسکندر سلطان ۸۱۳ ه. ق از اشعار شاعران نامدار پارسی می باشد. ابیات برگزیده ای از اشعار شاعران نامی چون نظامی، عطار نیشابوری، جلال الدین مولانا ی رومی، مولانا جمال الدین سلیمان و سعدی در آن گردآوری شده است. در گلچین کاتب نام اثر را برگزیده ذکر نموده است. این اثر که تماماً به نظم می باشد، از دو قسمت متن و حاشیه تشکیل شده است. با توجه به مطالعه اشعار، این طور به نظر می رسد که بیشتر ابیات آموزنده و معنوی مدنظر بوده‌اند. گلچین در هر بخش شامل سرآغاز و سرانجام مخصوص به خود می باشد. این نسخه دارای صفحات مصور فراوانی می باشد که برخی از این نگاره‌ها در کانون صفحه و

فهرست منابع

- کن بای، شیلا (۱۳۸۹)، نقاشی ایرانی، ترجمه: حسینی، م، دانشگاه تهران، تهران.
- گرابار، اولگ (۱۳۸۳)، مروری بر نگارگری ایرانی، ترجمه: وحدتی، م، فرهنگستان هنر، تهران.
- گری، بازیل (۱۳۸۵)، نقاشی ایرانی، ترجمه: شروه، ع، نشر دنیای نور، تهران.
- مقدم اشرفی، م (۱۳۶۷)، همگامی نقاشی با ادبیات در ایران، ترجمه: پاکباز، ر، انتشارات نگاه، تهران.
- مقدم اشرفی، م (۱۳۸۲)، بهزاد و شکل گیری مکتب مینیاتور بخارا، ترجمه: زندی، ن، فرهنگستان هنر، تهران.

- آزند، یعقوب (۱۳۸۷)، مکتب نگارگری شیراز، فرهنگستان هنر، تهران.
- آزند، یعقوب (۱۳۸۷)، شاهنامه نگاری در مکتب شیراز، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۲۴، صص ۹۸-۸۴.
- انوشه، حسن (۱۳۷۵)، دانشنامه ادب پارسی، جلد یکم، انتشارات سازمان چاپ و انتشارات، تهران. شایسته فر، مهناز (۱۳۸۴)، عناصر هنر شیعی، انتشارات مطالعات هنر اسلامی، تهران.
- جوادی، رعنا (۱۳۸۷)، بررسی مفهومی پنج نگاره از گلچین ۸۰۱ ه. ق اسکندر سلطان، پایان نامه کارشناسی ارشد هنر اسلام، دانشکده هنرهای اسلامی تبریز، تبریز.